

Т. С. МАРТ'ЯНОВА

Тамара Сергіївна Мартьянова, аспірант Львівського державного університету внутрішніх справ

ЕТИЧНІ ВИМОГИ ДО СУБ'ЄКТІВ ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У перехідний період розвитку української держави ми стаємо свідками того, як послаблюються моральні засади суспільства. Прагматизм окремих осіб фактично відсунув на задній план морально-етичні принципи. Совість перестала бути гарантією законності. Кар'єризм та інші антигромадські пристрасті домінують у суспільному житті. Та попри це юрист – це «законник», носій соціальної справедливості, знавець закону і практики його застосування.

Ефективність права і судової влади залежать більше від моральних якостей кадрового складу, ніж від досконалості законодавства. Діяльність суб'єкта правозастосування відповідальна і багатогранна, вона зумовлює потребу високого рівня особистої зрілості людини і висуває вимоги до розвитку у фахівця професійно значущих рис.

Останнім часом дедалі більше уваги привертають проблеми професійної етики. Вивченню цього питання присвятили свої праці, зокрема, Н. Алексєєв, А. Бойков, А. Коні, М. Строгович. При цьому зауважимо, що проблеми професійної етики юриста досліджують і з погляду теорії, і з погляду застосування їх на практиці.

Вагомий внесок у вирішення ціннісних проблем права належить М. Матузову, В. Нерсесянцу, П. Рабіновичу, С. Сливці та ін.

На належному рівні не узагальнено й не вивчено моральної основи правозастосовного процесу крізь призму етичних вимог до суб'єктів правозастосовної діяльності. Це пов'язано, з одного боку, з демократизацією законодавства, зростанням ролі диспозитивних начал, поширенням процесів саморегулювання, децентралізацією публічної влади, що призводять до розширення застосування сфери розсуду, а з іншого, – з наслідками глибокої моральної кризи, яка не могла не вплинути на функціонування права загалом і механізм правореалізації зокрема.

Дослідження етичних проблем правозастосовної діяльності дасть змогу не лише вивчити особистість суб'єкта правозастосовної діяльності, що є носієм морально-правового потенціалу, а й вирішити проблему застосування права людьми зі знаннями й справедливістю, створити умови для підвищення соціальної значущості права.

Мета статті – з теоретико-правового погляду проаналізувати питання, найбільш дотичні до етичних аспектів правозастосовної діяльності.

У процесі правозастосування особливого значення набуває особистість суб'єкта правозастосовної діяльності, що є носієм морально-правового потенціалу. Цей потенціал ґрунтується на правовій культурі, яка є частиною загальної культури суспільства, що передбачає цивілізований спосіб життя і систему загальнолюдських духовно-моральних цінностей. Відповідно до цього вибудовуються взаємини між людьми, основані на порядності в конкретних вчинках. Універсальний характер культури, її проникнення в усі сфери людської життєдіяльності зумовлюють можливість і необхідність формування не лише загального визначення культури, але й багатьох особливих визначень, що конкретизують, відображають аспект, рівень або сферу застосування права.

У цьому зв'язку для майбутнього юриста дуже важливе значення має знання етичних норм і вимог. Професійна етика зумовлена особливостями деяких професій, корпоративними інтересами, професійною культурою. Люди, що виконують однакові професійні функції, виробляють специфічні традиції, об'єднуються на основі професійної солідарності, підтримують репутацію своєї групи.

У зарубіжних державах етичні вимоги до юристів-професіоналів закріплено в різних кодексах і положеннях.

У США, наприклад, діє Кодекс поведінки суддів США, прийнятий 1992 р. конференцією суддів, який передбачає «Канони суддівської етики». В основі Кодексу лежить принцип про те, що суддя своєю поведінкою має підтверджувати непідкупність і незалежність судової влади. Він повинен уникати порушення пристойності в будь-якій своїй діяльності. Суддя зобов'язаний виконувати свій службовий обов'язок неупереджено й старанно. Його поведінка в позаслужбовій діяльності не повинна суперечити службовим обов'язкам. Судді забороняється обговорювати з третіми особами обставини судових справ або розголошувати службову таємницю. Судді і членам його сім'ї, що проживають спільно з ним, забороняється отримувати будь-які подарунки, приймати послуги. Суддя мусить утримуватися від недоречної політичної діяльності. Він може бути членом політичних партій, але не повинен відвідувати їхні збори. Про усі конфлікти суддя зобов'язаний звітувати!

В Україні у структурі професійної етики юриста доцільно виділити загальні етичні принципи і правила діяльності різноманітних представників цієї професії. До них належать: суддівська етика, етика працівників

органів внутрішніх справ, прокуратури, адвокатська етика. Норми професійної етики суб'єктів правозастосовної діяльності у вигляді імперативних вимог мають деонтологічний характер.

На нашу думку, усі етичні вимоги до суб'єктів правозастосування потрібно класифікувати за професійною юридичною силою і предметом регулювання.

За юридичною силою – це правові та корпоративні етичні вимоги.

Правові вимоги – ті, що закріплені в Конституції і законах України.

До корпоративних вимог належать правила поведінки, що містяться в кодексах честі конкретного юридичного товариства, загальноприйняті норми моральності та правила, що діють у конкретному колективі.

За предметом регулювання етичні вимоги до суб'єктів правозастосування поділяємо на: а) загальні вимоги, б) правила здійснення професійної діяльності конкретного суб'єкта правозастосування (судді, прокурора, слідчого, нотаріуса), в) норми, що регулюють позаслужбову діяльність, г) правила, які встановлюють відповідальність за порушення норм професійної етики².

До загальних вимог належать норми, закріплені в Конституції і законодавстві України. Вони охоплюють правила здійснення професійної діяльності суб'єктом правозастосовної діяльності і вимагають неухильного дотримання етичних норм у сфері професійної діяльності.

Корпоративні правила поведінки суб'єктів правозастосування закріплені в кодексах честі. Кодекси є вказівником у діяльності членів тієї або іншої професійної групи, визначають заборони, процедури, ідеали та враховують основні етичні проблеми, з якими стикаються професіонали.

Досить часто доводиться чути, що кодекси честі не є законом і не можуть слугувати основним регулятором поведінки суб'єктів правозастосовної діяльності. З цим важко погодитись, оскільки кодекси честі є нормативним вираженням волі конкретного юридичного співтовариства України. Проте надання кодексам форми закону сприяло б підвищенню рівня вимог до осіб, що прагнуть стати суддями, прокурорами, слідчими, нотаріусами. В ідеалі етичні кодекси мають позначити той високий рівень, до якого потрібно прагнути суб'єктам правозастосовної діяльності.

Загальні етичні вимоги до суб'єктів правозастосовної діяльності представлено у вигляді етичних принципів правозастосовної діяльності. До них зараховують: принцип поваги і захисту прав та свобод людини, законність, гуманізм, справедливість.

Правила реалізації професійної діяльності суб'єктів правозастосовної діяльності є вимогами, закріпленими в законодавстві України і кодексах професійної етики. До них належать: вірність присязі, громадянському і службовому обов'язку, безсторонність, пошана, професійна таємниця, ввічливість, тактовність, підтримання кваліфікації на високому рівні, необхідному для належного виконання професійних обов'язків, добросовісне виконання своїх професійних обов'язків, ужиття всіх необхідних заходів для своєчасного прийняття рішення у конкретній справі.

Щоправда, у практичній діяльності трапляються випадки порушення етичних вимог суб'єктами правозастосовної діяльності. Часто негідні вчинки у службовій діяльності правозастосовців пов'язані з нечесністю, прагненням вирішити особисті проблеми, так би мовити, коштом службової діяльності і в збиток їй, зі зневажливим ставленням до осіб, що беруть участь у процесуальних справах, і до колег, із недисциплінованістю.

Суб'єкт правозастосовної діяльності мусить виявляти терпіння, ввічливість, тактовність і пошану до учасників процесу та інших осіб, з якими він спілкується під час виконання службових обов'язків.

Правила поведінки, що регулюють позаслужбову діяльність, – це етичні норми поведінки суб'єктів правозастосовної діяльності в особистому житті і побуті. До них варто зарахувати особисту гідність, честь, скромність, порядність, ввічливість, уважність.

Поза службою юрист має керуватися високим почуттям відповідальності і гідності, виявляючи турботу про авторитет своєї професії. Вирішуючи питання, пов'язані зі своїм матеріальним становищем тощо, суб'єкт правозастосовної діяльності мусить уникати усього, що може завдати шкоду його авторитету і службі, яку він представляє. Позаслужбова діяльність не повинна викликати сумнівів у його об'єктивності і неупередженості, він має уникати будь-яких особистих зв'язків, які можуть негативно позначитися на репутації, а також на його честі і гідності. Зокрема, він зобов'язаний бути розбірливим у виборі способів використання вільного часу; йому протипоказані необдумані або легковажні вчинки.

Участь суб'єктів правозастосовної діяльності у громадській діяльності можлива, якщо це не впливає негативно на авторитет держави і виконання ними професійних обов'язків.

В особистому житті юристові рекомендовано бути скромним, поміркованим, порядним. Він має виявляти турботу про членів сім'ї, стежити за дотриманням моральних норм з їх боку.

Завершує систему етичних вимог механізм відповідальності за їх порушення, який виявляється в несприятливих наслідках дисциплінарного характеру стосовно порушника.

Суддя, слідчий, прокурор, що веде провадження у справі і відповідальний за її вирішення, не може перекладати цю відповідальність на інших.

Судова дисципліна – один з видів спеціальної дисципліни, оскільки вона пов'язана з професійною діяльністю носіїв судової влади. За своїм змістом поняття «судова дисципліна» містить такі елементи: 1) визнання і закріплення соціальних правил поведінки суддів; 2) способи забезпечення і дотримання стандартів поведінки; 3) оцінку поведінки суддів з погляду відповідності соціальним нормам і реалізацію норм юридичної відповідальності за порушення судових обмежень.

Безумовно, дисциплінарну відповідальність і посилення покарання не можна вважати основним, а тим паче, єдиним способом зміцнення в судовій системі правового і морального порядку. Потрібен комплекс засобів, що охоплював би не лише правові аспекти, а й організаційні.

Працівники прокуратури несуть дисциплінарну відповідальність за невиконання або неналежне виконання своїх службових обов'язків.

Співробітники органів внутрішніх справ дисциплінарно відповідальні і за порушення етичних вимог, тому можуть бути звільнені за вчинення дій, що порочать честь працівника міліції.

Істотну роль у забезпеченні морально-культурного розвитку суспільства відіграє професійна етика: при зміні епох, формацій, коли внаслідок зростання соціальної напруги слабшає непохитна сила моральних заповідей, кодекси професійної етики своєю визначеністю задають стійкий порядок морального життя людей.

Кодекси є вказівками для діяльності членів тієї або іншої професійної групи, визначають конкретні заборони, процедури, ідеали і враховують основні етичні проблеми, з якими стикаються працівники.

Етичні вимоги до суб'єктів правозастосовної діяльності безпосередньо виражені в особистих рисах і якостях характеру окремого суб'єкта правозастосовної діяльності. Добросесність є «позитивною моральною властивістю, високою моральністю конкретної людини»³; це трансформація такого морального начала права, як добро, в етико-психологічну сферу. Поєднання добра з іншими моральними категоріями у процесі етичних досліджень сприяє визначенню особистих якостей суб'єкта правозастосовної діяльності: компетентності, вимогливості до себе, безкорисливості, чесності, твердості, добросесності. Такі добросесності є основною складовою юридичної психології особи. Дж. Мур вважав, що критерій етичного значення терміна «добросесність» – той самий, що й терміна «обов'язок»⁴. Юридична психологія допомагає суб'єктам правозастосовної діяльності досягти такого рівня, коли відбувається усвідомлення себе як професіонала, що володіє усім арсеналом засобів і методів своєї роботи (це стосується й різних психологічних прийомів та методів, які приводять цю діяльність у відповідність з етичними вимогами). Саме тому основним завданням професійної підготовки майбутніх юристів є виховання високоморальної особистості.

На нашу думку, потрібно виділити основні напрями подальшої розробки системи вимог до суб'єктів правозастосовної діяльності. В етичних кодексах важливо передбачити чітку диференціацію видів дисциплінарних стягнень залежно від конкретного порушення. Треба чітко визначити поняття «дії, що зменшують авторитет державної влади» (наприклад аморальна поведінка на службі, поза службовою діяльністю). Психологічні вимоги до суб'єктів правозастосовної діяльності є важливим критерієм відбору кадрів, особливо суддів. Вважаємо за доцільне внести в законодавство вимоги про обов'язкове попереднє і поточне (кожні три роки) психодіагностичне тестування усіх суб'єктів правозастосування.

Юриспруденція відкриває для сучасної України нові шляхи і форми розширення впливу людини на громадські відносини. Юридична освіта виконує важливу об'єднувальну функцію між правовою наукою і правозастосовною діяльністю. Тому завдання вдосконалення юридичної освіти видається одним із провідних чинників, що сприяють реалізації етичних основ діяльності майбутніх суб'єктів правозастосовної діяльності.

Наведені вище заходи зможуть забезпечити реалізацію етичних норм і підвищити рівень професіоналізму суб'єктів правозастосовної діяльності.

Розглядаючи правозастосовну діяльність, особливу увагу потрібно приділити законності її підсумку. Основним результатом правозастосовної діяльності є рішення, які ухвалює суб'єкт правозастосовної діяльності і які мають бути законними⁵.

У науці досі немає єдиної думки щодо визначення законності. Тривалий час це поняття розуміли як принцип, режим, метод здійснення державної влади у сфері правового регулювання.

Сам термін «законність» походить від слова «закон», тобто законним буде будь-яке правове явище, якщо воно відповідає законодавству. Ще Платон говорив: «Там, де закон – владика над правителем, я вбачаю порушення держави і усі блага, які тільки можуть дарувати людині боги»⁶. Саме законність «вносить в життєдіяльність цивілізованого суспільства відповідну гармонію, забезпечує справедливу диференціацію інтересів людей»⁷.

М. Байтін виділяє три аспекти поняття законності: законність як принцип поведінки усіх учасників громадських відносин у суспільстві і державі; законність як принцип і метод формування діяльності усіх гілок державної влади; законність як правовий режим⁸.

Отже, суть законності як універсального правового явища полягає у вимозі державного характеру до усіх учасників правових відносин, суворого й неухильного дотримання і виконання чинного законодавства в державі.

На сучасному етапі складається новий погляд на теорію законності, особливо в правозастосовній діяльності. Законність є принципом і методом здійснення правозастосовної діяльності.

Процес реалізації правових приписів з юридичного погляду буде законним, а з етичного – справедливим. Законність виступає як якість правових реалій, вона є характеристикою того громадського середовища, у якому люди і їхні об'єднання реалізують свої суб'єктивні права й обов'язки.

Безумовно передумовою законності виступають правові приписи, що утворюють її нормативну базу. Що досконаліші норми права, то суворіше й повніше вони впроваджуються у життя, то вищий рівень законності, міцніший правопорядок. Справедливість трансформується у сферу правозастосовної діяльності через

такі етичні поняття, як обов'язок, честь і совість конкретного суб'єкта правозастосовної діяльності. Юридічно суб'єкт правозастосовної діяльності має керуватися нормами чинного законодавства на усіх етапах своєї діяльності, а безпосередньо характер цих дій повинен бути регламентований етичними нормами. Саме вимоги законності внутрішньо зумовлюють і зовні орієнтують виконання суб'єктами правозастосовної діяльності покладених на них функцій⁹.

У науці виділяють принцип взаємозв'язку законності з культурністю. У ньому найяскравіше виражається моральна природа законності. Етичні норми, будучи складовою частиною культури суспільства, стають основними ідеалами правової культури, концентруючи в собі найважливіші моральні принципи. Суб'єкт правозастосування, що наділений високим рівнем правової культури, керується у своїй діяльності не лише правовими, а й етичними нормами. У зв'язку із цим справедливість, будучи моральною категорією, набуває характеру законності, а результат правозастосовної діяльності також є законним.

Можна визначити таку схему трансформації моральної вимоги справедливості: справедливість – правовий принцип справедливості, закріплений в законі, – законність.

Ідея справедливості формує в суб'єкта правозастосовної діяльності потребу чіткого наслідування приписів закону, «суше» стає «належним». Справедливість рішення як моральна оцінка його обґрунтованості визначатиметься передусім його законністю¹⁰. Тож дія суб'єктів правозастосовної діяльності щодо потреб законності сприяє реалізації справедливості.

У правозастосовній діяльності умовою втілення в життя ідеї справедливості, законності є етична норма про професійний обов'язок суб'єкта правозастосовної діяльності. Почуття обов'язку є виявом рівня правосвідомості, втіленого в чинному законодавстві у вигляді юридичних обов'язків¹¹.

З уявлень про «належне» формуються уявлення про те, як саме має вчинити суб'єкт правозастосування. Ці вимоги існують у вигляді обов'язків виконання приписів закону й етичних вимог.

Особливу роль у втіленні законності у правозастосовний процес відіграє етична норма відповідальності і, відповідно, дисципліни. З категорією дисципліни тісно пов'язане поняття законності як загальнообов'язкової вимоги відповідності рішень і дій суб'єктів правозастосовної діяльності закону. Дисципліна є нормами і правилами поведінки суб'єктів правозастосовної діяльності: суддів, прокурорів, працівників органів внутрішніх справ.

Дисципліна для суб'єкта правозастосовної діяльності – необхідна умова ефективного процесу правозастосування. Саме завдяки дисципліні діяльність судді, прокурора, слідчого набуває впорядкованості. Дисципліна закріплюється в нормативно-правових актах, що регламентують діяльність суду, прокуратури, органів внутрішніх справ і забезпечуються державним примусом. Етична норма дисципліни як «належне» трансформується на рівні правосвідомості суб'єкта в норму самодисципліни як «суше». Самодисципліна припускає глибоке внутрішнє засвоєння суб'єктом правозастосовної діяльності норм, що регламентують його поведінку. Причому підтримується ця дисципліна без зовнішніх санкцій і заходів примусу. Суб'єкт правозастосовної діяльності на психологічному рівні відчуває потребу наслідувати норми поведінки (правові й етичні). У випадку їх недотримання людина відчуває докори сумління, провини. Найоптимальніший варіант – це поєднання дисципліни і самодисципліни, тоді збігаються інтереси держави й конкретного суб'єкта правозастосовної діяльності.

Завершальною етичною нормою забезпечення законності правозастосовної діяльності є почуття відповідальності суб'єкта за прийняте рішення. Воно є глибокою внутрішньою необхідністю правомірної поведінки і дотримання таких етичних норм, як обов'язок, дисципліна. Суб'єкт правозастосовної діяльності мусить володіти професійною відповідальністю, суть якої полягає в обов'язку виконувати правові й моральні вимоги, що висуваються до нього.

У цьому зв'язку виокремимо умови ухвалення законного правозастосовного рішення: 1) досконалість нормативної бази, що діє в державі; 2) високий рівень правової культури, що охоплює системи етичних правил, якими керується конкретний суб'єкт правозастосовної діяльності; 3) професіоналізм суб'єкта правозастосовної діяльності.

Досконалість законодавства є фактичною передумовою реалізації законності в правозастосовній діяльності. Що вищий рівень юридичних норм, закріплених у нормативно-правових актах, то ефективнішою є їх дія.

Відповідно до вищевикладених наукових підходів робимо висновок про те, що законність й етичні норми взаємозумовлені. На особливу увагу заслуговують етичні норми як критерій законності правозастосовного рішення.

Об'єктивна необхідність ефективного розвитку українського суспільства, проблеми формування правової держави і проведення правової реформи значною мірою зумовлюють підвищення ролі юристів-професіоналів, їх відповідальності. У сучасних умовах на перший план висуваються моральні й гуманістичні аспекти, що пов'язані зі служінням суспільству. Саме на цій основі мають формуватися етико-професійні цінності суб'єктів правозастосовної діяльності.

¹ Красникова Е. А. Этика и психология профессиональной деятельности : учебник / Е. А. Красникова. – М. : ФОРУМ: ИН-ФРА, 2004. – 208 с. – С. 162.

² Там само. – С. 26.

- ³ Радбрух Г. Философия права / Г. Радбрух ; пер. с нем. – М. : Междунар. отношения, 2004. – 240 с. – С. 171.
⁴ Мур Д. Э. Природа моральной философии /Э. Дж. Мур ; предисл. А. Ф. Грязнова и Л. В. Коноваловой ; пер. с англ. – М. : Республика, 1999. – 351 с. – С. 211.
⁵ Хропанюк В. Н. Теория государства и права : учебник / В. Н. Хропанюк. – М. : Омега-Л, 2006. – 377 с. – С. 264.
⁶ Платон. Государство. Законы. Политика / Платон ; пер. Е. И. Темнова. – М. : Мысль, 1998. – 798 с. – С. 483.
⁷ Хропанюк В. Н. Вказана праця. – С. 219.
⁸ Байтин М. И. Сущность права: современное нормативное правопонимание на грани двух веков / М. И. Байтин. – Саратов : Изд-во СГАП, 2001. – 413 с. – С. 352.
⁹ Там само. – С. 411.
¹⁰ Лушинская П. А. Решения в уголовном судопроизводстве: теория, законодательство и практика / П. А. Лушинская. – М. : Юрист, 2006. – 174 с. – С. 56.
¹¹ Теория государства и права : учебник / Отв. ред. А. В. Малько. – М. : КНОРУС, 2006. – 400 с. – С. 312.

Резюме

У статті висвітлено загальні етичні вимоги, що пред'являються до суб'єктів правозастосовної діяльності, а також правила здійснення професійної діяльності суб'єктами правозастосування. Обґрунтовано тезу про те, що законність й етичні норми як критерій законності правозастосовного рішення взаємозумовлені, що дозволяє забезпечити реалізацію етичних норм і підвищити рівень професіоналізму суб'єктів правозастосовної діяльності.

Ключові слова: правозастосовна діяльність, етичні вимоги, етичні норми, законність, професійна діяльність, службовий обов'язок.

Резюме

В статье отслеживаются общие этические требования, которые предъявляются субъектам правоприменительной деятельности, а также правила осуществления профессиональной деятельности субъектами правоприменения. Обуславливается мысль о том, что законность и этические нормы как критерий законности правоприменительного решения взаимообусловленные, что дает возможность реализации этических норм и поднятия уровня профессионализма субъектов правоприменительной деятельности.

Ключевые слова: правоприменительная деятельность, этические требования, этические нормы, законность, профессиональная деятельность, служебный долг.

Summary

General ethic requirements that are imposed to subjects of law enforcement activity and also rules of realization of professional activity of law enforcement subjects are reflected in the article. A thesis concerning legality and ethic norms as a criterion of legality of law enforcement decision and their interwoven is proved, and this allows providing realization of ethic norms and increasing the level of professionalism of law enforcement subjects' activity.

Key words: law enforcement activity, ethic requirements, ethic norms, legality, professional activity, official duty.

Отримано 10.10.2012

А. С. ПУХОВСКАЯ

Алёна Сергеевна Пуховская, аспирант Таверического национального университета им. В. И. Вернадского

МОДИФИКАЦИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НАРОДНОГО СУДА КАССР

Одним из главных приоритетов в области государственной политики Украины является построение правового государства. Важное условие для достижения этой цели совершенствование её судебно-правовой системы. Оно включает в себя изменения в уже существующей системе органов судебной власти, а также разработку новых моделей. Проводимые в стране преобразования различных сторон жизни общества и государства на сегодняшний день пока не позволили создать независимую, высокоэффективную систему правосудия. В связи с этим изучение наиболее удачных моделей действовавших судебных систем в истории нашего государства, анализ и возможное применение наиболее удачных решений обуславливают актуальность настоящего исследования. Целесообразность исследования темы определяется ещё и тем, что деятельность Народного суда на территории Крыма не исследована. Таким образом, целью данной статьи является исследование модификации и деятельности Народного суда на территории Крыма после внесения изменений в 1930 году.

Формирование Народного суда уже являлось предметом исследований отдельных авторов. Отрывочные сведения по этому вопросу приводятся в публикациях общего характера о судебной системе в Российской